

EZREDVÉGI SZCENÁRIÓK

1992. december 2-án az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Politológiai tanszéke vitát rendezett Lengyel László *Útközben* című tanulmányáról. A vitát Bihari Mihály tanszékvezető egyetemi docens vezette. Előzetes felkérés alapján a dolgozatot Gombár Csaba és Hankiss Elemér opponálta. A vitában részt vett még Bozóki András, Gazsó Ferenc, G. Márkus György, Gyarmati György, Hajba Éva, Körösényi András, Schlett István, Szalai Erzsébet, Szobolevszki Sándor és Vida István. Folyóiratunk e száma közli Lengyel László tanulmányát, a két opponensi vélemény és a szerző vitazáró válasza a következő számunkban jelenik meg.

„Egy hegy megy.
Szembejön egy
másik hegy.
Ordítanak ordasok,
Össze ne morzsoljatok.
Én is hegy
Te is hegy
Nekünk ugyan egyremegy.”

(Weöres Sándor)

LENGYEL LÁSZLÓ

Útközben

Magyar politika az ezredfordulón

Milyen lesz Magyarország politikai rendszere 2005-ben, tizenhárom év múlva? Milyen lesz a magyar átalakulás? Kik lesznek a fő szereplői? Lejátszódik-e három-négy választási ciklus alatt a demokrácia összeomlása és újraépülése? Dolgozatom egyszerű számbavétel a lehetséges forгатókönyvekről és azokon belüli változatokról. Egyrészt Magyarorszáг külső helyzetéről, kelet-európai elhelyezkedéséről, másrészt a magyar belpolitika alakulásáról, a parlamentarizmusról, a pártokról, az elnöki rendszerről, a nemzeti intézményekről, az érdekképviselletekről, az egyházak politikai befolyásáról. 1992 októberében Budapestről így és ennyi látszott.

I. MAGYARORSZÁG KÜLSŐ HELYZETE

KATASZTRÓFA-FORGATÓKÖNYV

Az orosz birodalom visszavág

A kilencvenes évek elején Kelet-Európa országaira új versailles-i és trianoni szerződésekét kényszeríteneк. Ennek a szerződési rendszernek van egy egyértelmű nagyhatalmi vesztese: Oroszország. (Középhatalmi vesztese: Szerbia.) Oroszország elveszíti a birodalmi Szovjetunió által elnyert külső és belső területeinek jelentős részét, határain kívül marad több millió orosz. Ez egyszerre *birodalmi és nemzeti válság*.

A katasztrófa-forgatókönyv egyik változata, hogy Oroszország először gazdasági és politikai káoszba hull, majd egy orosz tekintélyelvű „kis” birodalmat teremt, és az ezredfordulóra készen áll arra, hogy megaláz-

tatásaiért, visszaszorításáért elégtételt vegyen. Egy évtized alatt bőven eltűnik az orosz büntudat a sztálinizmusért, megtörténik a rendszer gazdasági tartalékainak feltöltése, és kialakul az új, expanzív birodalmi ideológia. (Minden határon túli orosz védelme, az „orosz egység” újjáteremtése, a nagyorosz civilizáció „újrabevezetése”, a szláv testvériség és a moszkvai pravoszláv hit terjesztése, az iszlám és német Európa elleni harc, a zsidó világösszeesküvés megsemmisítése — tessék választani.) Ennek első áldozatai Európában a Nyugat-Európa és az Egyesült Államok által közbeiktatott „puffer-államok” — a balti országok, Ukrajna, Belarusz, a Moldáviával egyesült Románia, Bulgária, Albánia, majd Lengyelország, Szlovákia, Szerbia és Horvátország. Először a korábbi sugaras gazdasági szerkezet visszaállítása következik. (Valamennyi közepes és kis ország külön-külön rákötése Moszkvára, az energia-késztermék cserére, valamennyiük versenyeztetése a nagy orosz piacon.) Azután politikai függés — pro-orosz, pro-szláv államok és kormányok —, amikor a térségben az orosz birodalom mint ítélőbíró, mint konfliktusmegoldó jelenik meg, s amikor az államokat barátsági és együttműködési szerződésekre kényszerítik. Majd ha kell, katonai beavatkozás. A térnyerésnek automatikusan áldozatai, befolyásoltjai lehetnek azok az államok, amelyek az ütköző államokkal a másik oldalon érintkeznek. Így a „három törpe” — Szlovénia, Magyarország, Csehország —, de nyilvánvalóan Németország miatt az Egyesült Európa is. A konfliktusok ugyanis tovaterjedhetnek. Természetesen az európaiak és az amerikaiak által a kilencvenes években meghagyott gazdasági, politikai és katonai űrben, ütköző övezetben támadt orosz túlnyomás nem maradhat következmény nélkül Európára, de a világ egyensúlyi helyzetére sem. A katasztrófális következmény egy korlátozott vagy egy globális atomháború. Magyarország a két másik törpével együtt kihúzódhatott az orosz érdekszféra közvetlen befolyása alól, de egy európai vagy világméretű orosz visszavágás elérheti.

Mindenki háborúja mindenki ellen — kelet-európai káosz

A kilencvenes években Kelet-Európában *kisnemzeti és vallási háborúk* zajlanak le a gazdasági és politikai válságok, összeomlások következményeként. A kelet-európai kisállamok arra kényszerülnek, hogy gazdaságilag önerőre támaszkodjanak, mert a Nyugat már lemondott róluk, a Kelet — Oroszország — még nem elég erős a bekebelezésükhöz, és az egymás közti kapcsolatok a párhuzamos gazdasági szerkezetek miatt szinte lehetetlenek. Az autarchia, a jobb- vagy baloldali tekintélyuralmi, önmagára támaszkodó gazdaság szükségképpen alakít ki nemzeti és vallási egységet saját kisebbségeivel és szomszédaival szemben.

A katasztrófa-forgatókönyv másik változata, hogy a térségben a helyi háborúk, a káosz uralkodik el, amelyek nem zárulnak le a kilencvenes évek elején, hanem tovább folytatódnak. Így állandósul a „csapás-ellen-csapás” a balkáni térségben, Szerbia és Horvátország, Szerbia és Bosznia, Szerbia és Görögország között. A megnövekvő iszlám befolyás egy helyi háborús láncolatot alakít ki a Közel-Keletől a Balkánon át, a

Kaukázustól Közép-Ázsiáig. Egy állandó tűzfészek jelenik meg Moldávia — Bessarábia és Dél-Bukovina, illetve Észak-Bukovina körül Oroszország, Ukrajna és Románia között. Akárcsak Oroszország és Ukrajna között egy kiegyenlítettebb erőviszony alapján Kelet-Ukrajna iparvidékei, a Krím-félsziget és a Fekete-tenger birtoklása körül. És Magyarország konfliktusokba keveredik Erdély kapcsán Romániával, a Vajdaság okán Szerbiával, vagy a Felvidék kapcsán Szlovákiával. Létrejöhethet egy szlovák–román–szerb blokk, amely a kisananthoz hasonlóan állandóan kész az összecsapásra a karéjába szorított Magyarországgal. E konfliktusok előidézhethetik egy tartós hidegháború (gazdasági blokádok, határlezárások, nemzetiségi pogromok), vagy egy korlátozott erővel vívott melegháború katasztrófáját.

A katasztrófa Magyarország számára kettős. Ha belekerül egy tartós összecsapásba, bizonyosan elveszíti az európai bekapcsolódás esélyét. De az is bizonyos, hogy ebben a században aligha lesz képes katonai győzelmekre, tehát még megveretése is elkerülhetetlen. A beszorított, megvert, közvetítésre képtelen Magyarország a regionális konfliktusok miatt elveszíti a Kádár-korban és a békés átmenetben szerzett helyzeti előnyét, visszaszorul a magára hagyott kelet-európai térségbe.

Az „elhagyott kedves” változat

Az Egyesült Európa, illetve az Egyesült Államok és Japán, a saját belső politikai és gazdasági problémáik miatt nemcsak Kelet-Európát „hagyják el”, hanem ezen belül Magyarországot is. Ennek lehetnek valóságos okai, vagy találhatnak ürügyeket is. Az „elhagyott kedves” változatban Magyarország először légüres térbe kerül — némileg a század húszas és harmincas éveire hasonlóan —, amikor az önerőre támaszkodás, a teljes provincializálódás következik be. Ez az elhagyás, szerelmi csalódás Európa-ellenes dühöket vált ki, amelyekre Európa még elutasítóbban felel, ami csak növeli az ellenérzéseket. A kis kelet-európai országok közé szorult Magyarország ismét az orosz hatalmi övezetbe jut, demokráciája széthullik vagy kiürül. A liberálisok hivatkozási pontja megszűnik — az európai piacgazdaságok és tömegdemokráciák hűtlen és megközelíthetetlen szeretőnek bizonyulnak. A nemzeti konzervatívok táborában a népi fundamentalista elemek jutnak túlsúlyra a modernizációs, európeér konzervativizmus fölé. A rózsaszínű, szociáldemokratizálódó baloldal egyre vörösebb, antiliberalisabb, antiimperialistább, antikapitalistább lesz. A tekintélyelvűségnek világos hivatkozási és támogatási pontjává válik Oroszország.

A katasztrófa-forgatókönyv esélyei

Feltevésem szerint az orosz birodalmi visszavágás elkerülhetetlen, csak az idejét és a területi kiterjedését nem lehet előre látni. Még a viszonylag demokratizált, vagyis enyhített diktatúrában élő Oroszországnak is lesznek európai vágyai, ha kezdetben saját egységéért és Szibéria újrafelosztásáért, megtartásáért kell is küzdenie. Ma még nem lehet előre

tudni, hogy a világ nagyhatalmai minden feltétel nélkül visszaszolgáltatták-e a térség döntő részét a tekintélyelvű Oroszországnak, vagy valamilyen ellenállást tanúsítanak. Nem lehet még látni, hogy Oroszországnak elegendő lesz-e blokáddal, nyomással, katonai fenyegetésekkel élnie, vagy szüksége lesz „büntető akciókra”, netán háborúra. Csak reménykedhetünk, hogy a katasztrófa nem az ezredfordulón következik be, hanem minél később, és mértéke korlátozott lesz.

A kelet-európai káosz jelentős mértékben le fog csillapodni a kilencvenes években. A viszályok egy részén már túl vagyunk, a továbbiakat éppen az orosz csendőr fogja a helyére tenni. A szlovák–román–szerb blokk lehetséges, de ereje jóval kisebb, mint a két világháború közötti kisantanté. Sok tekintetben a magyar külpolitikától és a nagyhatalmaktól fog függeni, hogy beleesünk-e a konfliktusokba. Valószínűleg Magyarország kimarad a mindenki harca, mindenki ellen világból.

Az „elhagyásból”, a nyugat-európai „ittfelejtésből” bekövetkező káosz bármikor lehetséges. Az Európai Közösség a maga belső ellentétei, kimerítő politikája miatt taszította tovább Jugoszláviát a káoszba, és hagyta ott a Szlovénián túli részeket. Feltevésem szerint az Európai Közösségnek, illetve a benne ilyen vagy olyan módon integrálódott országoknak a kilencvenes években továbbra sem lesz összehangolt Kelet-Európa-politikája, ezért a véletlennek, a vakszerencsének nagy szerepe lesz abban, hogy mi történik Európa keleti végein.

MEGLEPETÉS-FORGATÓKÖNYV („NAGY-MAGYARORSZÁG” SZCENÁRIÓ)

A kelet-közép-európai események egyik meglepetése lenne, ha Magyarország békés úton, határmódosításokkal megnövekedne, vagy együttműködési alapon egy gazdasági-politikai integráció középhatalmává válna. A német egyesítés, a Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia szétesése után elvileg nincs meglepetés az európai határokat illetően, mégis teljesen új, meglepő helyzet lenne, ha az ezredfordulón egy középhatalmi Magyarország jelenne meg. Ennek egyik lehetősége, hogy Szerbiát, Szlovákiát, Romániát vagy Ukrajnát a nemzetközi közvélemény, az európai közösségi intézmények, a nagyhatalmak valamilyen rendkívüli helyzetben arra kényszerítik, hogy nemzetiségi területük egészén vagy egy részén népszavazást tartsanak a terület önkormányzatáról, illetve esetleges elcsatolásáról. Elképzelhető, hogy Szerbia horvátországi és boszniai területi követelése ellenében rákényszerül, hogy népszavazást kérjen, amelyeket csak a koszovói és vajdasági népszavazások ellenében tarthat meg. Ugyanígy Szlovákia rendkívüli állapotban „önkéntes” területmódosításra készíthető, akár Ukrajna vagy Románia. Ezek a területi módosítások vagy Magyarországnak mint anyaországnak jelentős autonóm önkormányzatú területekkel való együttélése „területi középhatalommá” tehetik az országot.

Másrészt Magyarország gazdasági fejlettsége, a Nyugattal való jó kapcsolatai alapján vezetője lehet egy magyar–horvát, egy magyar–ro-

mán vagy egy magyar–szlovák integrációnak. Ezek az országok ma önerejükre kénytelenek támaszkodni, nyugati támogatáshoz nem jutnak az ezredfordulóig, és ki vannak szolgáltatva Oroszország és Szerbia erőteljes nyomásának. Románia egyetlen útja Magyarországon keresztül vezet a Nyugat felé, előnyben részesíthet egy „nyugati” együttműködést egy keleti konfliktussal szemben. A kis Szlovákia természetes partnere lenne Magyarországnak, ha Csehország felé nincs kiútja. Itt mindenki kapcsolatában Magyarország az erősebb gazdasági fél.

A meglepetés-forgatókönyv esélyei

A „Nagy-Magyarország”-scenárió valószínűsége mindkét változatban igen kevés. Nemigen várható, hogy akár Szerbia, akár Románia, akár Szlovákia belemenjen egy önkéntes határmódosításba. Ugyanakkor ez lenne Magyarország egyik legnagyobb tragédiája. Ha bármelyik területet örökölné, mindegyike gazdaságilag, kulturálisan fejletlenebb, ugyanakkor nemzetiségileg színezettebb a mai magyar területeknél. Az ezredfordulóig tovább fog növekedni a gazdasági távolság Magyarország és a környező országok magyarlakta területei között. Így Magyarország gazdasági csődöket és nemzetiségi viszályokat örökölné.

Ami egy magyar–román, magyar–szlovák, vagy magyar–horvát kisintegrációt esélyét illeti, bármelyikük valószínűsége is igazi meglepetés lenne.

BÉKÉS ÁTMENET-FORGATÓKÖNYV („KIS-MAGYARORSZÁG” SZCENÁRIÓ)

A békés átmenet forgatókönyve szerint Magyarország vagy egyetlen kis országgént, vagy a „visegrádi hármak” — valójában „négyek” — egyik kis országgént, vagy a „három törpe” egyikeként az Európai Közösség előszobájába jut.

Magyarország az „egyetlen kis ország” változat

Kelet-Európa országai közül valamennyi érintetté válik a regionális konfliktusokban, vagy politikailag és gazdaságilag leszakad, kivéve a kicsiny, magát meghúzó „gyáva” Magyarországot. E változat szerint ugyanaz történik Magyarországgal, ami 1955 után Ausztriával. Többen is elindulnak a félfüggetlen, semleges, tömbök közötti státus felé, de csak Ausztria jut át. (Jugoszlávia, Magyarország, Lengyelország 1956-ban különböző fokozatokon, de bennragadnak a kelet-európai térségben, miközben Ausztria átlöködik korábbi helyére, Közép-Európába.) 2005-re bekövetkezhet egy „helycsere”. Ausztria továbblép Nyugat-Európába, bekerül az Európai Közösségbe, és a szabadon maradt közép-európai helyre Magyarország áll. Ekkorra már kiderül, hogy Csehországot visszahúzta Szlovákia, Szlovéniát Horvátország, Horvátországot Szerbia, Lengyelországot visszaesett önmaga miatt, csak Magyarország tud beilleszkedni egy észak-olasz, bajor és badeni, valamint osztrák három-

II. MAGYARORSZÁG BELSŐ POLITIKAI FELTÉTELEI

A PÁRTRENDSZER, A MAGYAR PARLAMENTARIZMUS

1990-ben hat párt került a magyar parlamentbe, meghaladva a bekerüléshez szükséges 4 százalékos határt.

A parlament legnagyobb pártja az 1987 októberében mozgalomként létrejött, 1989 óta pártként működő *Magyar Demokrata Fórum* 164 képviselőjével, 42,49 százalékkal. Az *MDF* nemzeti konzervatív, kereszténydemokrata típusú középosztályos párt, amelyet a korábbi nép-nemzeti ellenzék alapított, de amely jelentősen átalakult a választások előtt és után. Az *MDF* korábbi protestáns, a kapitalizmus és a szocializmus között harmadik utat kereső, populista szárnyát először kiegészítette, majd meghaladta egy katolikus, szociális piacgazdaságot elfogadó szárny.

A második legnagyobb párt az 1988-ban mozgalomként, majd pártként megalakult *Szabaddemokraták Szövetsége* 92 képviselővel 23,83 százalékkal. Az *SZDSZ* szociálliberális típusú ugyancsak középosztálypárt, amelynek vezetőit a korábbi emberjogi ellenzéki mozgalom adja. A szabaddemokraták a liberális piacgazdaságot és ennek szociális kezelését hirdetik. Az *SZDSZ*-ben egyesül egy szélsőliberalizmus és egy szociáldemokrata típusú gondolat.

A harmadik legnagyobb párt a *Független Kisgazda és Polgári Párt*, amely az első világháború után alakult, majd a második világháború után az ország legnagyobb politikai ereje volt. Ez a történelmi „nosztalgia-párt” a választásokon 44 képviselői helyet szerzett a szavazatok 11,40 százalékaival. Politikai céljuk a gazdasági és politikai kárpótlás volt. Szavazóik vidéki, kevésbé iskolázott, idős emberek.

A negyedik helyet szerezte meg a *Magyar Szocialista Párt* — amely 1989 októberében alakult a korábbi állampártból —, 33 képviselővel, 8,55 százaléknyi szavazattal. Az *MSZP* reformkommunista és szociáldemokrata érzelmű, iskolázott választókat nyert meg magának.

A *Fiatal Demokraták Szövetsége* 1988-ban alakult, sajátos nemzedéki párt, 22 helyet és 5,7 százalékot szerzett. A *Fidesz* liberális és kritikus párt, elsősorban a városi fiatal szavazókra számíthatott.

A hatodik helyen a *Kereszténydemokrata Néppárt* — a negyvenes évek végén működő, 1989-ben újraalakuló történelmi párt — végzett 21 hellyel és 5,44 százalékkal. A *KDNP* a falvak, a kisvárosok idős, kevésbé iskolázott katolikus szavazóinak pártja.

A választások eredményeként középjebb — *MDF*-kisgazda-*KDNP* — koalíció jött létre, az *SZDSZ*, az *MSZP* és a *Fidesz*, tehát a liberálisok és a baloldal ellenzékben maradtak.

Magyarországon az átmenet parlamentáris úton megy végbe, egy német típusú rendszernek megfelelően, ahol a parlament egyszerre törvényhozó és legfelső állami szervezet.

A mai parlamentben a pártok két *nemzedéke* ül. Három előzmény nélküli párt, amelyek hivatkozási pontja nem a történelemben, hanem ellenzéki ellenállásukban található: az *MDF* a nép-nemzeti ellenzéki

múltra, az SZDSZ az emberjogi ellenzéki tevékenységre, a Fidesz a fiatalok ellenállására hivatkozik. A második nemzedék a történelmi pártoké. A KDNP és a kisgazda párt az 1945–1949 közötti „demokratikus időszakra” emlékeztetnek, mert vezetőiknek nincsenek felemlíthető tevékenységeik a Kádár-korból. Az MSZP nemzedékközi párt. Múltja a nem-vállalt állampárt, amelyből azonban az 1948 előtti, egyesítéskori Szociáldemokrata Pártot vállalja, ellenzéki hivatkozása pedig a nyolcvanas évek végi pártellenzéki, refomkommunista, reformszocialista működés. A pártok harmadik nemzedéke, a történelmi vagy ellenzéki múlt nélküli pártok 1990-ben még nem tudtak megjelenni a parlamentben. De 2005-ig még bármikor felbukkanhatnak, mint új, vagy mint átalakult politikai erők.

Mi várható az ezredfordulón, három — négy(?) — választási ciklus után a parlamentáris rendszerben?

SZÉTHULLÁS-FORGATÓKÖNYV

Weimarizálódás változat

A kilencvenes években a mai gyűjtőpártok súlyosan megosztottak és döntésképtelenek maradnak. Belső frakciós harcaikkal, hatalmi játékaikkal foglalkoznak, és fenntartják több választási cikluson keresztül az alternatíva nélküli választás rendszerét. A politikai centrum fokozatosan kiürül, eluralkodnak a szélsőségek. A modernizációs folyamatból, a felzárkózásból származó társadalmi nehézségek, az egyensúlyhiány, a társadalmi csoportok között növekvő jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek, illetve a kelet-európai konfliktusokban való részvétel tovább erősítik a szélsőségek bázisát. A politikai erők egyre gyorsuló ciklusokban rángatják a gazdaságot. Hol a modernizáció könyörtelen véghezvitelére hoznak létre átmeneti koalíciókat, hol a szociális együttérzésre, hol nagy érdekcsoportok ambícióinak kielégítésére, hol nemzeti alapú külpolitikai akciókra. Az átmeneti pártokon belüli, vagy pártok közötti koalíciók az első nehézségek hatására felbomlanak, majd más felállásban újraalakulnak. Az első változatban a szélsőségesek és a csillapítók bennmaradnak a nagy gyűjtőpártokban, de képtelenek a kormányzásra. (Így maradhatnak egy pártban a modernizációt, a vállalkozásokat, a társadalmi egyenlőtlenségeket vállalók a szociális rászorultakat gyámoltókkal. Így egyesülhetnek egy másik pártban rasszista szélsőjobb-oldaliak és fontolva haladók.) A második változatban a gyűjtőpártok zsákjai felhasadnak, és pártok tucatjai gurulnak ki belőlük. Bekövetkezik a parlament felaprózódása, az alkotmányos válságok sorozata. Az úgynevezett demokratikus intézmények hitelüket veszítik, Magyarország beilleszkedik a kelet-európai *weimarizálódások* sorozatába.

Külső hatásra széthullás változat

A parlamentáris széthullás bekövetkezhet külső hatásra, amikor az „orosz talány” a hátrányunkra oldódik meg, s a pártok, a parlament

szétzilált kiszolgáltatottsággal áll egy orosz befolyás előtt. Vagy végbe-mehet akkor, ha Magyarország egy kelet-európai konfliktusban veresé-
get szenved, megoldhatatlan nemzeti probléma elé kerül.

A *széthullás-forgatókönyvnek* van bizonyos esélye. A két nagy gyűjtő-
párton, az MDF-en és az SZDSZ-en belül már megindult a széthullás
folyamata, a kisgazda párt szétesett, és szinte valamennyi megnövekedett
párt belső válságokkal küzd, így az MSZP és a Fidesz is. A pártok
tekintélye lecsökkent, a parlamentáris demokráciához fűződő pozitív
érzelmeik nagyrészt elenyésztek. A pártok szinte még ki sem alakultak,
és máris haldokolnak. A társadalomban ugyanakkor nem uralkodtak el
a szélsőségek, nincsenek jelentős parlamenten kívüli erők és alternatív-
vák, és egyre nagyobb a nyomás a pártokra a konszenzusos politika
folytatására. Feltéve, hogy a magyar parlamentarizmus a kilencve-
nes években nem a weimarizálódás, nem a parlamentáris káosz felé
halad, hanem kifelé tart belőle. A mai parlamentáris összezsugorodások,
bizonytalanságok fő oka nem a társadalmi patthelyzet, nem a társadalmi
és gazdasági erők túlzott megosztottsága, hanem a parlamenti pártok
egyidejű koraérettsége és elaggottsága. A Kádár-korból származó poli-
tikuskok, politikai szervezetek kikerülése a parlamentáris pártokból és
formáikból tisztulást fog hozni.

Sokkal bizonytalanabb vagyok abban, hogy hogyan fog viselkedni a
magyar parlamentáris rendszer az egy évtizeden belül, vagy azután
megjelenő nagyhatalmi orosz, vagy egy kelet-európai konfliktusos nyo-
mással szemben. Ez könnyen szétzilálhatja, de egyesítheti is a parlamenti
pártokat.

DIKTATÚRA-FORGATÓKÖNYV

Lehetséges egy a parlamentáris látszatot fenntartó, vagy a parlamenti
rendszert megszüntető politikai diktatúra. Ennek három oka lehet.

Rendcsináló változat

Az egyik a magyar parlament és politikai rendszer weimarizálódása, a
demokratikus pártok és intézmények teljes lejáratódása. Erre kétféle
rendcsináló válasz születet: egy jobboldali (hagyományos tekintélyelvű,
esetleg nemzetiszocialista), vagy egy baloldali populista diktatúra. A
jobboldali populizmus felléphet az átalakulásból kiszorultak, a közép-
rétegekből lecsúszottak nevében a „kommunista-liberális hatalom- és
tulajdonmentők”, az idegen tőke, a gyenge és rögtönző, fertőzött
kormányval szemben. Előállhat antiliberális, antikommunista, rasszista,
gazdag(ság)- és idegengyűlölő jelszavakkal. A „nemzeti többség” akara-
tát érvényesítő jogos erőszakot hirdet meg az összeesküvő, hazaáruló,
nemzetellenes kisebbséggel szemben, azt bizonyítva, hogy a modernizá-
ció vesztesei árulás áldozatai. A veszteseket szociális ígérekkel, a
tulajdonátmentők tulajdonából való részesítéssel, a nemzeti állam tá-
mogásával kívánják győztesekké tenni.

A baloldali diktatúra a modernizáció kárvallottjaiként tekintett nagyüzemi dolgozókat, a szocialista városok kiszolgáltatott lakóit, a túliparosodott és a kilencvenes években elhalt régiók lakosságát, a jobboldal által megsértetteket és kitaszítottakat igyekszik maga mellé állítani. Magához vonzza azokat, akik nosztalgiát éreznek a Kádár-kor biztonsága, gradualizmusa, a szilárd árák, biztos munkahely, előrelátható jövő iránt. Jelszavai antiliberalisak, állampártiak, „antiimperialisták”. Az átalakulás veszteseit az 1990-es fordulat visszacsínálásával, szociális populizmussal, az új tulajdonosok tulajdonának visszavételével és igazságos elosztásával kívánja megnyerni.

Reformdiktatúra változat

Harmadikként elképzelhető egy technokrata — az „átalakulásban győztes” — kisebbség modernizációs diktatúrája is, amikor a hadsereg, az államigazgatás, a gazdasági főszereplő szervezetek „ifjú tisztjei” beleunnak a pártok uralmába és *reformdiktatúrával* próbálkoznak. Motivációja a modernizációs türelmetlenség, az elit megpróbálja felgyorsítani az átalakulást. Ennek a belső diktatúrának éppen az a célja, hogy olyan döntéseket csikarjon ki az államigazgatásból, a gazdasági szereplőkből, végső soron a társadalomból, amelyekre az érdekképviselő pártok képtelenek. A reformdiktatúrával megregulázhatók a pártok mellett a szakszervezetek, a munkáltatói érdekképviselések, a különböző privilégiumokkal bíró érdekcsoportok is. (A reformdiktatúra gondolata általában népszerűségnek örvendett a nyolcvanas évek második felében Lengyelországban és Magyarországon, még a parlamentáris rendszer bevezetése előtt, amikor az ifjú technokraták az előző rendszer tehetetlenségétől szenvedtek. Az átalakulás után szinte mindegyik országban felmerült egy *szakértői reformdiktatúra*, amely a parlamenti pártok lassú működése helyett vezérli az átmenetet.)

Csatlós-diktatúra változat

Az ezredfordulón elsősorban külső hatásra egy csatlós-diktatúra, szatellita-diktatúra alakul ki. A weimarizálódás közbeni vagy utáni rendcsinálás jelentheti azt, hogy valamely politikai erő puccsal megszerzi a hatalmat, vagy törvényes hatalomrajutása diktatúrát vezet be. A pártokat betiltja vagy formálissá teszi működésüket. A kívülről hozott diktatúra épülhet külső katonai büntető akcióra, Magyarország háborús vereségére, katonai megszállásra.

A *diktatúra-forgatókönyv* három változatára alig látok esélyt. Ehhez meg kell változnia nemcsak a pártok szerkezetének, de a magyar politikai kultúrából következő mentalitásnak is. A magyar politikai kultúrában a belső diktatúra, a saját erőszakszervezetekkel gyakorolt, saját ideológiával, irányítási eszközökkel véghezvitt diktatúra szinte példa nélküli. (Speciális vákuumhelyzetben jött létre 1919-ben a baloldali diktatúra, nagyon rövid időszakra. Az 1919-es fehér diktatúrához már idegen csapatokra volt szükség, akárcsak az 1944-eshez, majd az

1945 utáni Rákosi és az 1956 utáni Kádár-diktatúrákhoz. Mindezek román, német, szovjet segítség nélkül, a társadalom külső erővel véghezvitt megtörése nélkül nem jöttek volna létre.) A magyar társadalom minden megosztottsága, egyensúlytalansága ellenére nincsenek jelentős erők a vesztesek körében, amelyek képesek lennének akár jobbról, akár balról, diktatúra megszerzésére. Sem a jobboldali, sem a baloldali diktatúra nem kínál olyan megoldást, amelyben a vesztesek is igazán hinnének. Másrészt, a Kádár-kor hagyományainak továbbélése miatt a vesztesek, az alullévők sokkal inkább vágnak az utánzásra, a megkapzkodásra, mint a vereség közös elismerésére.

Baj van a diktatúra kivitelezésének módjával is. A magyar erőszak-szervezetek gyengék, tekintély nélküliek, pozitív társadalmi elfogadottságuk alacsony. Nem arról van szó, hogy alkotmánytisztelők, hogy demokratikus szervezettségűek, hanem arról, hogy a magyar társadalomból hiányzik, és valószínűleg továbbra is hiányozni fog az erőszak-szervezeteknek, a hadseregnek mint kasztnak a tisztelete, elfogadottsága. (El-lentétben például Spanyolországgal vagy Portugáliával, Görögországgal vagy Törökországgal, Lengyelországgal vagy Oroszországgal.) Akár jobbról, akár balról próbálnának, külső segítség nélkül nincs esély a sikeres fennmaradásukra. A reformdiktatúra — török vagy latin-amerikai mintára — ugyancsak valószínűtlennek látszik. Valószínűtlen, mert Magyarországon nincsenek olyan erős érdekképviseletek, amelyeket csak erőszakos úton lehetne visszaszorítani. Másrészt a magyar politikai rendszer inercijája inkább kiviszi az „ifjú tiszteket” az állam, a tekintély nélküli igazgatás, erőszak-szervezetek területéről a gazdaságba, mintsem egy elit kasztként benntartaná az államigazgatás központjaiban. A nyolcvanas évek vége nagyon megtépázta a központból irányított nagy reform, az erőszakkal véghezvitt nagy átalakulás illúzióit.

„DEMOKRATIKUS ÁLLAMPÁRT-RENDSZER”-FORGATÓKÖNYV

Nemzeti konzervatív állampárt változat

A Kádár-kor politikai rendszere az egy párton belüli alkudozási, érdekérvényesítési szisztémát honosította meg. A párton — és az államon — belül lehetett hatalmi pozíciókhoz, befolyáshoz, jövedelmekhez jutni, a párt a javak elosztójává és újraelosztójává, a nagy egyeztetővé vált.

1991 óta a Magyar Demokrata Fórum próbálkozik a demokratikus állampárti berendezkedéssel. Ennek lényege, hogy elfoglalja a közigazgatási pozíciók mellett a gazdasági kulcspozíciókat is, és többségi alapon juttat helyet képviselőinek, párttagjainak, híveinek a társadalom irányító posztjain. Mivel az állami tulajdon részaránya tartósan magasabb lesz, mint Nyugat-Európában, mivel az oktatási, egészségügyi és szociális rendszerek döntő része állami kézben marad, van miből jutalmazni, és van honnan kizárni. A korábbi szocialista nagyüzemek és nagy szolgálatások „átalakíthatók” nemzeti nagyvállalatokká és nemzeti közintézményekké. Amikor osztogat és fosztogat, a konzervatív középpont

mindezt abban bízva teszi, hogy a következő választásokon a „jutalmazás-büntetés” akciók hatására továbbra is többségi párt marad, bizonyítva híveinek, hogy álláshoz, előrejutáshoz csak az MDF-en keresztül juthat, hogy az állami pozíciók birtoklásával évtizedekre be lehet rendezkedni.

A politikai ellenfelek részben megosztottak, részben a hatalmon kívül nem tudnak semmit sem adni, s mire hatalomra kerülnének, már nincs mit. Ha tehát az átmenetben sikerül minden fontos szereplővel elfogadtatni, hogy csak a magyar demokraták vannak, s nincs más, akkor nem is lesz más. Ha pedig alkukkal, fenyegetésekkel a politikai ellenfelek is behajszolhatók abba, hogy juttatásokért cserébe, választási biztosítékokért cserébe lemondjanak egy lehetséges többségi hatalomról, akkor az MDF-nek évtizedre nyert ügye van.

A magyar demokraták azt is felhasználhatják a Kádár-korból, hogy annak évtizedes legitimációs ideológiája volt: „mi politizálunk itt fenn, s békén hagyunk titeket ott lenn”. Vagyis a politikai közömbösség, a mindennapi gyakorlatiasság a status quóban, a biztonságban való érdekelttség az uralkodó párt mellett dolgozik. (A minta a második világháború utáni olasz fejlődés, amikor a kereszténydemokrata pártnak évtizedekig nincs alternatívája. Magyarországon nem sok esélye lenne egy Tüdjman-féle horvát jobboldali, nemzeti állampártnak, még akkor sem, ha az MDF egyes irányzatai ezt szeretnék inkább.) Kialakul egy vízfejű óriás, s vele szemben olyan politikai erők, amelyek eleve nem juthatnak hatalomra. A társadalom belenyugszik, hogy fölötte van egy politikai elit, amelyik ad és vesz, cserélgeti önmagát, de lényegében nem változik. Ha ezt sikerül elfogadtatnia az MDF-nek az ezredfordulóig, akkor demokratikus állampárti rendszerrel kell számolni 2005-ben.

Középbal állampárt változat

Érzékelhetően vannak és lesznek demokratikus állampárti vágyai a Magyar Szocialista Pártnak. Amennyire az MDF abból teremthet állampárti főlényt, hogy 1990-ben magával ragadta a kommunizmussal szakítókat, s magát a biztonságos fordulat középjebb pártjaként fogalmazta meg, úgy az MSZP, vagy valamiféle egyesített szocialista-szociáldemokrata, középbal erő 1994-ben, vagy 1998-ban a fordítottjával rendezkedhet be. Lehet a visszavágás, a biztonságos szakítás pártja, amelynek vannak tapasztalatai a kulcspozíciók elfoglalására. Az egyesült középbal éppannyira megkísérelheti, hogy a lejárt konzervatívokat, a kicsiny liberálisokat, a szélsőjobbot és a szélsőbalt tartósan ellenzékbe szorítsa. Reflexeik ismeretében okkal feltételezhető, hogy meg is próbálják keresztülvinni. (Némileg hasonlatos ez a magatartás a spanyol szocialistákéhoz, és semmiképpen sem azonos egy mai Meciar-féle HZDS, egy Iliescu-féle román Megmentési Front, egy Milosevic-féle szerb Szocialista Párt állampárti berendezkedésével. Az utóbbiak inkább emlékeztetnek a kádári MSZMP-re, amelyet a középbal nem állíthat vissza a kilencvenes években.)

A „demokratikus állampárt-rendszer”-forgatókönyv — akár konzervatív, akár szociáldemokrata változatban — kísért ugyan, de bizonytalan kimenetelű. A középjebb MDF kísérlete valószínűleg sikertelen. Miután azonban a gazdaság kettéválik egy jelentős állami szektorra és egy virágzó, az állam elől bujkáló magánszektorra, és mert a depolitizálódás általános, mégis sokkal nagyobb az esélye egy demokratikus állampárt tartós uralkodásának, mint a széthullásnak, vagy a diktatúra valamelyik válfajának. Ebben a formában sokkal több az esély mind a politikai erőк szétforgácsolódására, széthullására, mind pedig a „diktatúrára”, sokkal jobban kielégíthető a pártok mohósága és a társadalom autonómia-igénye. Kormányok jöhetnek, kormányok mehetnek, tisztviselők, pártfunkcionáriusok osztozkodhatnak, alul pedig ez senkit sem zavar.

KÉTPÓLUSÚ PÁRTRENDSZER, VÁLTÓGAZDÁLKODÁS-FORGATÓKÖNYV

A kétpólusú váltógazdálkodás annak a tömegdemokratikus mintának felel meg, amelyben a társadalom a választásokon váltja a konzervatívabb, piacosabb, szabadságelvűbb, kevésbé állampárti, több társadalmi egyenlőtlenséget elfogadó egyik pólust egy szociálisabb, piacot szabályozó, egyenlőségelvűbb, állampártibb, kevesebb társadalmi egyenlőtlenséget és igazságtalanságot elfogadó másik pólussal. A két póluson nem kell feltétlenül két pártnak állnia, állhat ott a pártok valamiféle koalíciója.

Kereszténydemokrata-konzervatív kontra szociáldemokrata-munkáspárti változat

Ez Magyarország esetében azt jelentené, hogy a három, vagy négy választási ciklus alatt, az egyik oldalon kirajzolódik egy konzervatív, kereszténydemokrata, amerikai értelemben vett republikánus, középjebb párt(koalíció) és a másikon egy szociáldemokrata, szociálliberális (?), munkáspárti, amerikai értelemben vett demokrata párt(koalíció), amelyek váltják egymást. A kilencvenes években bizonyosan mindkét erőcsoport ki fog válni, ha nem is teljesen azokból a pártokból, amelyek ma léteznek. Konzervatív oldalon feltehetően az FKgP már az 1994-es választásokon kihullik vagy eltörpül, szavazóit felszívja az MDF és a KDNP, esetleg a Pozsgay-féle Nemzeti Demokrata Szövetség. „Demokrata” oldalon pedig átrendeződik a szabaddemokraták és a szocialisták viszonya a szocialisták, vagy a belőlük is alakult egyesült — koalíciós — szociáldemokraták javára. Mindkét oldalon jelentősen csökkenni fog az ideologikus, és növekedni a pragmatikus elem. A pártok választási néppártok lesznek, nagy megállapodási készséggel és megfelelő technikai ismerettel könnyen egyezsége jutnak a hátuk mögött álló érdekképviseletekkel és érdekcsoportokkal. A kétpólusú rendszer lehet *paritásos megállapodás-rendszer*, ahol a felek osztozkodnak az állami tulajdonban lévő vállalatok, a közszolgáltatások meghatározott irányító helyein. (Parteibuchgesellschaft — osztrák mintára.)

NEMZETI KONZERVATÍV KONTRA SZOCIÁLLIBERÁLIS VÁLTOZAT

A kilencvenes évek elejének kétpólusú rendszerét hosszabbítaná meg ez a változat. Az egyik oldalon szilárdan meggyökeresedne a magyar demokraták valamilyen nemzeti konzervatív koalíciója, a másikon pedig az SZDSZ, a Fidesz és az MSZP valamiféle ellenkoalíciót alkotna, amelynek vezető ereje a szabaddemokrácia maradna. Az is lehet, hogy az SZDSZ és a Fidesz megpróbálná az MSZP-t továbbra is „vörös szélsőségeként” kiszorítani a politikai porondról. Ebben a változatban a szabaddemokraták és a Fidesz elfogadná a magyar demokraták által „kínált” baloldal helyét, és mint középbal pártok jelennének meg (a Fidesz a liberálisabb centrum, az SZDSZ a szociálisabb baloldal).

Liberálkonzervatív kontra szociáldemokrata változat

A kilencvenes évek választásain a nemzeti és keresztény konzervatív tábor vereséget szenved, eltörpül, a középjebben támadt úr nyomán többségi erővé válik a liberálkonzervatív áramlat, a mai Fidesz, az átalakult SZDSZ. A liberálkonzervatív pólus kialakulása azt mutatja, hogy a társadalomban a modernizációs választás fontosabbá válik, mint bizonyos nemzeti és hitbeli értékválasztások. Ez a változat a mai cseh és szlovén parlamentáris összetétel meghosszabbítása. Ugyanarra a mintára vezethető vissza, mint a kilencvenes választások, amikor nemzeti konzervatív és (szociál)liberális kettősség alakult ki, a szocialisták pedig a múlt miatt gettóba zárultak. Most a nemzeti konzervatívok kerülnének a gettóba, az átalakulás közben elkövetett hibáikért.

A kétpólusú politikai rendszer-forgatókönyv esélye hasonlatos a demokratikus állampárti forgatókönyvhöz. Mintegy feltételezi, hogy nemcsak kialakul a két pólus — ez valószínű —, hanem, hogy tartósan egyik oldal sem tud berendezkedni. És ezt mindkét oldal be is látja, lemond a végleges berendezkedés esélyéről.

Azt hiszem, hogy a kétpólusú rendszerben, a magyar társadalom politikai kultúrájának következményeként, a nemzeti konzervatív kontra szociáldemokrata változat valósulhat meg. Véleményem szerint sem a nemzeti konzervativizmust, sem az egyenlőséget és igazságosságot, jóléti állami beavatkozást — a szabadság némi hátrányára — előnyben részesítő szociáldemokratizmust nem lehet tartósan kiközösíteni, ezek a nagy politikai tömbök a magyar társadalomban.

HÁROMPÓLUSÚ PÁRTRENDSZER-FORGATÓKÖNYV

A társadalom politikai tagoltsága nem két nagy tömb vonalán halad, hanem eltérő nagyságú, de egyaránt tartós erőként megmaradnak a nemzeti konzervatív, a szociáldemokrata és a liberális politikai pártok, koalíciók. Egyensúlyi kormányzás mellett a harmadik erő a mérleg nyelve lehet a két másik között.

*Erős nemzeti konzervativizmus, erős liberalizmus
és kicsiny szociáldemokrácia változat*

A kilencvenes magyar változatról van szó. Ebben a változtatban sokáig él a nagykoalíció reménye, a „baloldal” teljes kiszorulása. A két erős csapat abban ért egyet: egyikük sem akar koalícióra lépni az MSZP-vel.

*Erős nemzeti konzervativizmus, erős szociáldemokratizmus
és kicsiny liberalizmus változat*

Megfelel a német változatnak, ahol a két nagy tömb csatáját a kicsiny, de fontos liberalizmus dönti el. Magyarországon ez azt jelentené, hogy a konzervatív pártok „összesűrűsödnének” a nemzeti konzervativizmus pólusán (MDF, KDNP, esetleg a kiszagda párt maradványai és a Pozsgay-vezette Nemzeti Demokratikus Szövetség), a szociáldemokrata póluson pedig a szocialisták, a szabaddemokraták és a baloldali pártocskák (MSZP, SZDSZ, a Király Zoltán-féle Szociáldemokrata Néppárt, a Németh Miklós volt kommunista miniszterelnök által alapított bármilyen párt, esetleg a Pozsgay-féle NDSZ és a Palotás János-féle Köztársaság Párt), és a kicsiny, de fontos liberálisok helyét a Fidesz töltené be. A nagy erők között tartósan a Fidesz koalíciós szándékai döntenének.

Három, viszonylag egyenlő erejű pártszövetség változat

Elképzelhető, hogy a nemzeti konzervatívok gyengülésével, a szociáldemokraták fokozatos erősödésével, a liberálisok térhódításával három, nagyjából egyforma erős vagy ami ugyanezt jelenti, egyforma gyenge csoportosulás jön létre, és tartósul több választási ciklusra.

A hárompólusú pártrendszer és annak első változata — vagyis a nagy nemzeti konzervatív tábor, nagy baloldal és kicsiny, de erős liberálisok — a legesélyesebb Magyarországon az ezredfordulóra. Addigra már lezárulnak a kölcsönös grettóba szorítások, a visszavágások, szalonképessé lesz mind a három politikai erő. Nagyjából ez a felállás felel meg a társadalom modernizációs helyzetének, kulturális színvonalának. Ugyanezek a politikai erők a parlament létszámának csökkentésével, esetleg a szavazati határ 4-ről 5 százalékra emelésével, a választások professzionizálásával, a hatalmi eszközök egymás közti megosztásával ki fogják alakítani a pólusok biztonságát.

ELNÖKI RENDSZER

Az 1989–90-es magyar átalakulás fontos része, hogy a kommunista párttal szembeni ellenzéki csoportok, mozgalmak, pártok először egységesen, majd egyes részeikben mindent megtettek azért, hogy a prezidenciális rendszert kizárják, hogy Magyarországon az átmenet parlamentáris formában menjen végbe. A másik oldalon pedig az MSZMP, illetve egyes vezetői a prezidenciális rendszerben, vagy legalábbis egy erős köztársasági elnökben látták a kontinuitás biztosítékát. 1989 végén az ellenzéki pártok egy része — elsősorban az SZDSZ és a Fidesz — attól tartottak,

hogy a szocializmus egy elnöki rendszerrel lesz meghosszabbítható, ezért népszavazással kizárták a köztársasági elnök közvetlen választását, és olyan alkotmányos szabályozást fogadtattak el, amely az elnöki (prezidenciális) rendszert lehetetlenné teszi. Az MDF bár hajlott arra, hogy elfogadja mind a közvetlen választást, mind egy esetleges kommunista jelöltet — Pozsgay Imre személyében —, végül visszahőkölt a kontinuitástól, a kommunista kollaboráció gyanújától, ezért a távolmaradás és önálló jelölt állítása mellett döntött.

1990 májusában a választások után a parlament két legnagyobb pártja, a magyar demokraták és a szabaddemokraták megállapodást kötöttek arról, hogy a köztársasági elnököt a parlament választja, és a többségi párt más engedményekért cserébe átengedi a köztársasági elnöki pozíciót az ellenzéki SZDSZ-nek. A jelenlegi magyar alkotmányos szabályozás nem rögzíti a köztársasági elnök pontos hatáskörét, ezért az átmenet időszakában az Alkotmánybíróság határozati úton értelmezte ennek a jogkörnek a kiterjedését.

Gyenge elnök és kancellár-miniszterelnök

Ez az 1990-es forgatókönyv meghosszabbítását jelentené, amelyben az erős miniszterelnök minden hatalmat a kezében összpontosít, az alkotmányosan gyenge köztársasági elnöknek csak reprezentatív, ellenjegyző funkciója van. A rendszer a nagy politikai kancellár — Konrad Adenauer —, a gazdasági szakértő alkancellár — Ludwig Erhard — irányító páros modelljét követi, amelyben nincs helye a köztársasági elnöknek. De az erős kancellár még az elnök gyenge funkcióit is korlátozza. A konstrukció a köztársasági elnököt kizárja a végrehajtó hatalomból, amelyet kizárólag a kormány javára tart fenn. A köztársasági elnököt egy nemlétező önálló hatalmi ágként határozza meg, hogy politikailag és közhatalmilag semlegesítse. A mai alkotmány szerint a köztársasági elnöknek lényegében nincs joga a parlament összehívására, szinte lehetetlen számára a parlament feloszlatása, vagy akárcsak elnapolása is. Ez a megoldás részben a politikai társbérlet következménye, mert a kormány nem kívánja megosztani a végrehajtó hatalmat az ellenzékkel. Ugyanakkor állandó súrlódások forrása, és szükségképpen növeli az igényt az elnök politikai szerepének növelésére a miniszterelnökkel szemben.

Közepesen erős köztársasági elnök

Munkamegosztás alakul ki a közepesen erős köztársasági elnök és a nem kancellár típusú, közepesen erős miniszterelnök között. Ennek egyik feltétele, hogy a köztársasági elnököt közvetlenül válasszák. Ebben az esetben megnövekszik a köztársasági elnök súlya mind a parlamenttel, mind a kormányzati végrehajtó hatalommal szemben. Így a köztársasági elnök beleszólhat a nemzeti intézmények — a Magyar Nemzeti Bank, az Állami Számvevőszék, a Legfelső Bíróság, a Legfőbb Ügyészség, a Magyar Televízió, a Magyar Rádió, az Ár- és Versenyhivatal — elnökei-

nek, irányító tagjainak kiválasztásába és jóváhagyásába. Mintegy biztosíték arra, hogy a pártok ne oszthassák fel paritásos vagy más alapon egymás között sem a nemzeti intézményeket, sem a fő gazdasági szerepeket. Az elnök rendszeresen törvényjavaslatokat terjeszt elő, egyeztet az érdekképviselletekkel stb.

Prezidenciális rendszer

A magyar parlamentáris rendszerben békés átmenet esetén nem látszanak az elnöki szisztéma elemei. A két világháború között, a királyság nélküli királyságban a kormányzó a közepesen erős elnök szerepét töltötte be, amelyet a harmincas években többször próbáltak kiterjeszteni a prezidenciális rendszer felé. Elképzelhető, hogy a kilencvenes évek eleji gyenge funkcióknak a fokozatos bővítése tartóssá váló tendenciát jelent majd az elnöki rendszer megvalósítására.

A diktatúra-forgatókönyv bármelyik változatában megvalósíthatják az elnöki rendszert.

A legvalószínűbbnek a közepesen erős köztársasági elnök rendszerét tartom, ennek a forgatókönyvnek a felemásan erős, felemásan ingatag magyar politikai életben nagyok az esélyei. A magyar politika nem nagyon szenvedheti a kancellári túlhatalmat, de nem vágyik a prezidenciális túlhatalom után sem. Inkább az egymást kiegyenlítő, egyensúlyozó, konszenzust kereső köztársasági elnök-miniszterelnök végrehajtó hatalomnak van támogatottsága.

NEMZETI INTÉZMÉNYEK

Nemzeti intézményen vagy speciális állami szervezeten azokat az intézményeket értjük, amelyek az 1990-es fordulat óta közvetlenül a parlament alá tartoznak, amelyeknek vezetőit és tagjait a miniszterelnök javaslatára a parlament választja meg. Ilyen nemzeti intézmény az Alkotmánybíróság, a Legfelső Bíróság, a Legfőbb Ügyészség, a Magyar Nemzeti Bank, az Állami Számvevőszék, a Magyar Televízió és a Magyar Rádió. (Eredetileg ilyen intézmény volt az Állami Vagyonügynökség, és ilyennek tervezték az Ár- és Versenyhivatalt. Később mindkét szervezet kormányirányítás alá került.)

Magyarországon a szokásosnál is nagyobb szerepe van a nemzeti intézményeknek. Így az Alkotmánybíróság többször is döntött olyan kérdésekben, amelyek az egész törvényhozást, a kormánykoalíciót és az ellenzékét megrendítették (kárpótlás, a köztársasági elnök jogai, a halálbüntetés eltörlése, a nemzeti médiumok kormányirányítása stb.). Az Állami Számvevőszék — elsőként alakult ilyen ellenőrző szervezet Kelet-Európában — az állami költségvetés kapcsán már többször megállapította a Pénzügyminisztérium jogszabálysértését, célvizsgálatait pedig a kormányzat kénytelen volt figyelembe venni. A közszolgálati médiumok egy médiaháború középpontjába kerültek — éppen pártatlanságuk és függetlenségük miatt. Mivel a pártok a többségi, konfliktusos szabályokat fogadták el a parlamenti életben, vagyis az „aki nyer,

mindent visz” szabályát, ezért a végrehajtó hatalom ellenőrzésére, ellensúlyozására leginkább a nemzeti intézmények maradtak. A politikai támadások ellenére a politikai pártok és a társadalom meglepően nagy toleranciával, bizonyos tisztelettel fogadja el a nemzeti intézmények döntéseit, a szervezetek tekintélyét. Hittelük magasabb a parlamenti pártokénál és politikusokénál.

Pártok között felosztott nemzeti intézmények

A pártok szívesen behatolnának a nemzeti intézményekbe, akár maguknak az intézményeknek a felosztásával, akár az intézmények irányításának pártközi megosztásával. A pártok felfogása az, hogy a nemzeti intézmények függetlenségét és önállóságát a pártok megfelelő, kiegyensúlyozott képviselete adja ezekben a szervezetekben. A vita csak akörül forog, hogy többségi vagy egyenlő legyen-e ez a képviselet. Ha a nemzeti intézmények vezetői és tagjai többségi elv alapján kerülnek ki — akié a kormánytöbbség, azé a nemzeti intézmény vezetése —, akkor ezek az intézmények kormányzati szervezetek nyúlványává válnak. Ha a pártok paritásos osztozkodása valósul meg, akkor a pártharcok a nemzeti intézményeken belül zajlanak, ami meggyengíti őket.

Független nemzeti intézmények

Az alkotmányos szabályozás, a választások módja és időtartama következtében a nemzeti intézmények pártoktól független szervezetek lesznek. A pártok belenyugszanak abba, hogy az alkotmányosság, a bírói gyakorlat egységessége, az állampénzügyek ellenőrzöttsége, a monetáris stabilitás és a közszolgálati médiumok pártatlan működése nem igazodhat választási ciklusokhoz és pártérdekekhez. Ezért a vezetők és tagok kiválasztásában a szakmai tekintély, az elfogadottság játszik szerepet, a megbízatás időtartama hosszabb, mint a parlamenti választás ciklusa.

Báb nemzeti intézmények

A diktatúra, vagy a „demokratikus állampárt” forogatókönyvek bármelyik változatában a nemzeti intézmények egy része egyszerű kormányzati szervezetté változtatható, vagy szerepük formálissá tehető.

Bízom benne, hogy a *független nemzeti intézmények* scenárió fog megvalósulni az ezredfordulóra. A nemzeti intézmények mai tekintélye, valamint az, hogy a pártok maguk is menedéket kereshetnek és találhatnak a nemzeti intézmények egyes döntéseiben, a kellemetlen döntések átruházásában reálissá teszi a reményt.

ÉRDEKKÉPVISELETI RENDSZEREK

A Kádár-kor érdekszerkezete arra épült, hogy egyetlen erős társadalmi csoportot sem szabad tartósan megsérteni, az erős csoportoknak lehetőséget kell teremteni valamilyen érdekközvetítésre, érdekkijárássra. Erősnek pedig azok a társadalmi csoportok minősülnek, amelyek tevékenységükkel, vagy tevékenységük megtagadásával képesek a rendszer működését megzavarni. A Kádár-rendszer megengedte az érdekek minden helyi megnyilvánulását, erős helyi nyomáscsoportok létrejöttét, de nem engedte az érdekeket integráló nyílt érdekképviselők kialakulását.

A Kádár-korban az érdekek képviselése, az érdekkijárási három szinten történt. A munkavállalók informális nyomáscsoportokban, kis, elkülönült munkahelyi egységekben érvényesíthették érdekeiket. (Informális műhelydemokrácia, ahol az erős munkaerőpiaci pozícióban lévők alkuképesek voltak a munkahelyi vezetőkkel szemben. De a műhelyek, a gyáregységek, a munkahelyi részlegek, osztályok külön-külön gyakorolták az érdekkijárást, többnyire a másik kárára.) A második szint a formalizált ágazati és ágazatokat összefogó szakmai szervezetek szintje, ahol bizonyos ágazati érdekek képviselhetővé váltak. A harmadik szint az állampárton és az államigazgatáson keresztüli érdekkijárási. A munkahelyi vezetők, a „menedzserek” főként az állampárton és az államigazgatáson keresztül érvényesíthették befolyásukat, ezért a szakmai érdekvégyesítés a szakmai eliteknek a politikai irányítókkal való informális kapcsolataira maradt. A rendszer sok tekintetben államkorporatív módon működött, vagyis az állam vállalta magára az érdekközvetítést.

Az 1990-es váltáskor az érdekképviselőkben, a társadalmi érdeknilvánításban zavar támadt. A formalizált szervezetek többsége — a hivatalos szakszervezetek, vállalati kamarák — a támadások keresztüzebe kerültek. Ennek ellenére nem veszítették el befolyásukat. Az új érdekképviselői szervezetek mind a munkavállalói, mind a munkáltatói oldalról csekély támogatottságúak. A pártokon keresztüli érdekkijárási először megszakadt, majd 1991-től újjáalakult, hasonlóképpen az államigazgatáson keresztüli érdekkijáráshoz.

A munkavállalók legerősebb érdekképviselői szakszervezete a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége (MSZOSZ), amely erős ágazati szakszervezetekre épül. Az MSZOSZ utódszakszervezet, sok tekintetben emlékeztet a lengyel OPZZ-re. A legnagyobb új szakszervezeti tömörülés a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája (Liga), amelynek azonban nincs igazán jelentős támogatottsága.

Munkáltatói és vállalkozói oldalon a legnagyobb és legerősebb szervezet a Magyar Gazdasági Kamara, amely a korábbi állami nagyvállalati vezetőket képviselő szervezet utóda. Vállalkozói részen két kicsiny szervezet említhető: a Vállalkozók Országos Szövetsége (VOSZ) és a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége (MGYOSZ).

Erős szakmai érdekképviselőként jelenik meg a két pedagógus szakszervezet és az egészségügyi dolgozók szakszervezete, illetve az Orvosi Kamara.

1990 óta működik jól-rosszul az Érdekegyeztető Tanács (ÉT), amely a kormány — Munkaügyi Minisztérium —, a munkavállalók és a munkáltatók szervezeteinek kerekasztala. Igazán fontos szerepet az ÉT 1990. október végén játszott, amikor a taxis vállalkozók útblokádja megbénította az ország életét, és a Tanácson keresztül történt a meg-egyezés.

Államkorporativista érdekkijárás

Némi átalakulással folytatódik a Kádár-korszak érdekkijárásos rendszere. Ez a forgatókönyv illeszkedik mind a diktatúra-, mind a demokratikus állampárt forgatókönyvekhez. A nagy érdekképviselők a fennmaradó jelentős állami tulajdonon és a közszolgáltatások területén uralkodnak. Vagy formálisak maradnak, vagy összeépülnek az állampárttal, az államigazgatással. Hivatásos érdekkijárók támadnak az új — nemzeti konzervatív vagy középbal — állampártokban, államigazgatásban. Elképzelhető, hogy az érdekképviselők szétparcellázódnak, és így az állampárt, a közigazgatás lesz az érdekképviselő, a kijárás egyetlen csatornája. A magángazdaság, a magánvállalkozás a fekete vagy a szürke szférában bonyolítja a maga érdekkijáró akcióit.

Szociális partner megegyezések

Az érdekképviselők egységesülnek, átalakulnak és visszanyerik tekintélyüket. Immár rá tudják kényszeríteni a kormányzatot, hogy általános megállapodásokat kössön velük évről évre meghatározott jövedelem-politikai, foglalkoztatási kérdésekben. A nagy érdekképviselők begyűjtik és összesítik az ágazati és szakmai érdekeket elsősorban az államgazdaságból és a közszolgáltatásból. Mint hivatásos szakértő partnerek állnak egymással és a kormányzattal szemben. A nagy magánvállalkozások érdekképviselői szempontból beilleszkednek az államigazgatási körbe. A kis magánvállalkozások különmegállapodásokkal, a nagy megegyezésektől függetlenül alakítják ki stratégiáikat.

Gerillaháború

A társadalom nagyobb része érdekképviselői szempontból szervezetlen marad, de távolodik az államkorporatív érdekkijárástól is. Minél inkább előrehalad a privatizáció, a magángazdaság növekedése, minél jobban kettészakad a gazdaság — és részben a társadalom —, annál inkább menekül mind a munkavállaló, mind a munkáltató az állam, az adó, a társadalombiztosítás, a nyilvántartás elől. Az állam kevesebb privilégiumot tud nyújtani, mint amennyit elvenni. Csak az erős, közszolgáltatásban működő szakmák szervezkednek és támadnak, a köztisztviselők, a pedagógusok, az egészségügyben dolgozók. Az állami vállalatoknál dolgozó munkások csak akkor kezdenek igazi szervezkedésbe, ha a

közös fellépést eredményesebbnek tartják az egyéni menekülésnél. „Fogd és fuss!” — ez lesz az érdekképviseleti jelszó.

Valószínűnek tartom, hogy a *gerilla-forogatókönyv* játszódik le a kilencvenes években. Ennek az az oka, hogy a gazdaságban és a társadalomban a különbségek növekedése miatt folytatódik a kettéválás.

AZ EGYHÁZAK POLITIKAI SZEREPE

Magyarországon az egyházak politikai szerepe a huszadik században viszonylag csekélyebb, mint a többi kelet-európai országban. Ennek egyik oka az, hogy Magyarországon van ugyan egy többségi, de nincs egy egyeduralgató egyház. A hívők közel 70 százaléka *római katolikus*, 17 százaléka *református*, 7 százaléka *evangélikus*, a többiek részben más protestáns, részben görögkatolikus, részben izraelita vallásúak.

A másik ok, hogy Magyarországon jelentős a nem-hívők aránya, illetve a hívők többsége a felmérések szerint lazán kötődik egyházához. Sem a katolikus egyháznak, sem a többi egyháznak nem volt jelentős ellenálló szerepe a kommunista korszakban, egyikük sem jutott érdemi alkupozícióba az állammal.

Az 1990-es váltás után a magyar egyházak — főként a katolikus egyház — átvettek bizonyos állami szerepeket, illetve az állam, a kormány az egyházakban talált ideológiai támogatásra. Mindezek ellenére az összefonódás nem vált, nem válhatott általánossá.

Ellentétben Lengyelországgal, ahol a lengyel és a katolikus színőnmává vált, a katolikus egyház a legfontosabb tárgyaló fél volt és részben marad. Itt érzékelhető leginkább a paradox *nemzeti katolicizmus*, amely a politikában is érvényesülni kíván, méghozzá nem egyetemes, hanem nemzeti alapokon. (A két világháború között még Lengyelországban is csak 60 százalékban volt a lakosság katolikus, de a háború utáni területváltások, a holocaust, a német kitelepítések Lengyelország egyetlen egyházává emelték a katolikus egyházat.) Ellentétben Horvátországgal, ahol ugyancsak a katolikus egyház a horvát állam identitásának, a horvát és szerb megkülönböztetésnek a legfőbb alapja. Végül ellentétesen a szerb, a román, a szlovák, az orosz görögkeleti, vagy katolikus egyházakkal, ahol a „baloldali” rendszer legfőbb támaszai az „állam-egyházak”.

A kelet-európai térségben éppúgy lehetséges vallási indítékú összeütközés államok között, miként államokon belül is. Ezekben az államokban egyidejűleg lesz nemzeti tisztogatás, kényszerasszimilálás és térítés. Így Horvátországban minden ortodox vallású automatikusan szerbnek és ellenségnek minősül, ahogy Szerbiában minden katolikus horvátnak, esetleg magyarnak, és ugyancsak ellenségnek. Szerb felfogásban bosnyákok nem is léteznek, csak olyan szerbek, akiket erőszakkal, vagy becsapással iszlám hitre térítettek. Romániában valamennyi protestáns magyar — a szászok távozása után —, amiként valamennyi római katolikus is. Tehát a nemzeti azonosság szükségképpen összekötődik a vallással és megfordítva. Ezért folyik a „templomok háborúja”.

Politikai teokratizmus

Magyarországon egy nemzeti konzervatív recept alapján végbemeget a politika teokratizálása, a katolikus állam-egyház kiépítése, és az állam valamifajta egyházasítása. Az állam és az egyház(ak) szétválasztása helyett, ezzel éppen ellentétes folyamat, az állam és az egyház közjogi összefonódása megy végbe. Az összefonódás szélső formája a *teoretikus politikájú állam*. (Katolikus típusú teokráciát valósított meg Salazar Portugáliában.) Az egyház politikai befolyása meghatározóvá válik, egyetlen politikai erő sem lehet meg az egyház jóváhagyó álláspontja nélkül. A törvények egy része — abortusz, média, oktatás, szociális gondoskodás — közvetlenül az egyházi tanítások hatása alá kerül.

Állam és egyház szétválása

Az állam és az egyház(ak) között békésen, vagy összeütközések árán megtörténik a teljes szétválás. Az egyház(ak) elveszíti(k) közjogi felhatalmazásai(ka)t, magánjogi szervezetekké válnak, átlépnek a politikai állam, a politikai társadalom területéről a civil társadalom területére. Befolyásuk a politikára nem több és nem kevesebb, mint más civil nyomáscsoportoké, társadalmi szervezeteké. A kereszténydemokrácia mint politikai mozgalom, párt, elveszíti ideokratikus jellegét, amennyiben hívó, vallási jellegű pártból néppárti mozgalommá válik.

Feltételezésem szerint az ezredfordulón az *állam és az egyház szétválása* után leszünk. Magyarországon addigra már lezajlik az egyházak túlértékelésének — konzervatív keresztény és nemzeti változat — és leértékelésének — baloldali ateista változat — egy-két hulláma. Katolikus egyházi egyeduralom nem fog kialakulni, sokkal inkább valamiféle kiegyenlítődés, egymás melletti békés megférés lesz a jellemző. Mindezt a magyar társadalom gyakorlatias, „vasárnapi vallásos”, a bigottságot elutasító, a fanatizmust gyanakvással szemlélő magatartására alapozom.